

Subjekt a poznání (přípravné poznámky [strojopis])

Poznámky k teorii Dr. Zemana [1957]¹

1.

Otázka subjektu nabývá a ještě nabude v moderním myšlení mimořádného významu. Dávno již nedostačuje psychologické, resp. noetické pojetí subjektu a prvořadým úkolem se stává pojmout subjekt ontologicky. Této filosofické situace si je dobře vědom Dr. Zeman, jak ukazuje jeho pokus postavit „problém subjektu v poznání a ve světě vůbec“ jako „ústřední otázku moderní filosofie“. Tuto otázku bude nutno podrobit zevrubnému zkoumání a široké diskusi. Ve svém příspěvku chci uvítat podnětné Zemanovy myšlenky, zvláště jeho základní myšlenku, že struktura subjektu je vlastní veškeré realitě, zároveň však poukázat na to, že po této schůdné a nadějně cestě nešel dostatečně daleko, a konečně polemizovat s některými jeho tezemi, které nepovažuji za správné. (A 39, A 40)²

2.

Východiskem pojetí dr. Zemana je teze, že subjektem je vše, co má schopnost odrazu. Snad mu v tom byla motivem myšlenka, kterou na několika místech naznačil Lenin a na níž po řadě let postavil Todor Pavlov důležitou partii své teorie odrazu, totiž že i nejnižší formy hmoty mají schopnost odrážet. Nicméně dr. Zeman učinil krok dál právě tím, že odrážející hmotu pojal jako subjekt v ontologickém smyslu. K subjektu tedy nemusí patřit vědomí; subjektem je nejen živočich i rostlina, ale dokonce atom. Avšak právě o tomto odrazu nízké a nejnižší úrovně toho řekl dr. Zeman velice málo. Nám pak se zdá, že jde o otázku mimořádné důležitosti; proto u ní chvíli setrváme.³ (B 35)

3.

Velice důležitou otázkou je vztah mezi odrazem a aktivitou subjektu. Dr. Zeman ve svých pracích klade obojí jednou vedle sebe a jednou proti sobě, ovšem nikoli výslovně. Na jedné straně nazývá subjektem „odrážející, event. nějakou činnost vykonávající složku“, na druhé straně odraz odlišuje od reagování subjektu (příčemž odraz má za základ reagování). Pro dr. Zemana ovšem není pochybností o tom, že subjekt je nadán aktivitou,

¹ Jde se o strojopisný přepis původních rukopisných přípravných poznámek, zde zčásti přepracovaných a doplněných, k článku „Subjekt a skutečnost“ (in: *Vesmír* 36, 1957, č. 6, s. 212-214). – Pozn. red.

² Odkazy autora ve spojení s písmenem A odkazují na čísla stran původních rukopisných poznámek; ve spojení s písmenem B na čísla odstavců ve strojopisném přepisu těchto poznámek. – Pozn. red.

³ Slova „proto u ní chvíli setrváme“ jsou dána dodatečně rukou do závorky. – Pozn. red.

že je schopen činnosti. Nejde-li o totéž nebo není-li jedno speciálním případem druhého, pak se v Zemanově pojetí subjekt přesto vyznačuje obojím. Nicméně jeho úvahy o vyšších úrovních subjektů by mohly naznačovat, že opravdu od sebe odrážení a aktivitu odlišuje jako různé vlastnosti subjektu (tak např. když mluví o úsilí eliminovat subjektivní faktor, resp. transformaci.). (B 34)

4.

Dr. Zeman bude ovšem mít příležitost se k tomuto problému vyslovit. Ať je tomu jakkoli, máme za to, že pokus odlišit jako dvě různé schopnosti subjektu na jedné straně akci a na druhé straně odraz nutně povede k vážným nesnázím. Řešením je ovšem pouze jedno jediné: skutečné je jenom to, co se uskutečnilo, projevilo. A odraz se může uskutečnit, projevit pouze v akci, tedy jako re-akce, jako odpověď subjektu na působení vnější reality. Co není schopno akce, není schopno ani odrazu; schopnost akce je předpokladem každého odrážení. Odraz subjektu je jeho odpovědí na náraz reality. Nebo alespoň na její tlak. Aktivní odpovědí; tomu je třeba dobře rozumět. Odraz není změna způsobená objektivní realitou na subjektu (v subjektu). Aktivita subjektu není prostě pokračování útoku a tlaku objektivní reality na subjekt.

5.

Subjekt není pouhým uzlem, v němž se soustřeďuje působení vnějšího světa, aby se pak znovu rozptýlilo ve formě akcí subjektu. Subjekt sám je počátkem, zdrojem akcí, ne působení vnějšího světa (přitom musíme mít na vědomí, že ovšem i působení vnějšího světa je působením nescíslných subjektů). Akce subjektu je skutečnou odpovědí na působení reality, nikoli jeho ozvěnou. To znamená, že je jakýsi přeryv, jakási přetržitost mezi působením z vnějška a mezi vnitřně založenou akcí (která je předpokladem odrazu). Působení nepřechází prostou kontinuitou v subjektivní akci, nýbrž tato akce je založena jinde a jinak než na konci onoho působení. Působení objektivní reality netvoří spolu s reakcí subjektu postupný, vnitřně sjednocený proces, nýbrž je střetnutím alespoň dvou procesů (většinou ovšem více procesů).

6.

Je-li subjekt přímo definován schopností odrazu, pak je ovšem zřejmé, že sám odraz nese s sebou cosi, co na subjekt upomíná, co bez subjektu nemůže být ještě spíše než subjekt bez odrazu. Neboť zatímco odraz může být jenom odrazem určitého, konkrétního subjektu, subjekt naproti tomu může být určitého odrazu schopen, nebo také neschopen; vyznačuje se -

jako subjekt - nikoli určitým odrazem, resp. schopností určitého odrazu, nýbrž schopností odrazu vůbec. Tuto přínaležitost každého odrazu určitému subjektu (a ještě řadu jiných vztahů) lze vyjádřit adjektivem. Avšak dosud běžné adjektivum subjektivní příliš upomíná na oblast vědomí a má v sobě příliš mnoho negace (každá subjektivita je hned pouhou subjektivitou). Proto budeme používat nového adjektiva subjektní.

7.

Dr. Zeman velmi správně pojímá subjekt jako něco, co vykonává činnost, tedy jako něco aktivního. Vskutku je třeba pojmut subjekt jako zdroj aktivity, zdroj akcí. O akci nemůžeme mluvit jinak než jako o něčem, co má počátek, průběh a konec. A tu tedy je třeba subjekt vidět jako počátek, zdroj akce - počátek akce je v subjektu. Ale ovšem subjekt souvisí nescíslnými souvislostmi s okolím, s ostatní realitou. To by znamenalo, že i počátek akce takto souvisí, že nelze najít přesnou hranici mezi jiným procesem a právě touto akcí, resp. jejím počátkem. (A 17)

Avšak to by zároveň znamenalo popření skutečné aktivity, spontánní aktivity. Tím by byl relativizován nejen počátek akce, nýbrž akce celá, neboť akce bez zcela určitého počátku není akcí, nýbrž jenom procesem. Proces však jde odněkud někam, prochází nescíslnými transformacemi a má všude své *ante* a všude své *post*. Akce však je zvláštním typem procesu: nejenom že někde začíná, ale také někde končí, někde má svůj zdroj, ale někde má i svůj cíl. Akce je orientována, kdežto proces nikoli. To však má své zvláštní a pozoruhodné konsekvence. (A 18)

Má-li akce někde začít, tj. skutečně začít, a nebýt pouhým pokračováním, ať už jakoukoli transformací, nemůže začít jako něco objektivního. To znamená: nemůže se najednou mezi objektivní realitou objevit cosi rovněž objektivně reálného, co však tu nejen nebylo, nýbrž co není ani transformací a co tu je navíc. Takový výklad by ovšem odporoval všem zkušenostem, vědecky ověřeným. Jak tedy akce začne? Jaký charakter má její počátek? Nemá-li charakter objektivní, tj. předmětný, musí mít charakter nepředmětný. A protože neznáme jiný zdroj akcí, než je subjekt, a protože subjektivním rozumíme už něco jiného (viz 6.), uijeme nového termínu subjektní. (A 19)

8.

Ovšem subjekt má také svou předmětnou stránku - pro jiné subjekty je objektem. Je zřejmé, že tato předmětná stránka nemůže být zdrojem akcí; musí mít tedy ještě druhou stránku, nepředmětnou. Jako můžeme této nepředmětné stránce říkat subjektní, tak oné druhé, předmětné, můžeme ří-

kat objektní. A tu dospějeme k možnosti přesněji stanovit poměr mezi subjektem a objektem. Každý subjekt má svou stránku subjektní a svou stránku objektní. Pro jiné subjekty je objektem, ale ovšem jen po své objektní stránce. (A 20)

Subjekt ní stránka se nemůže nikdy stát předmětem, neboť má nepředmětný charakter. To znamená, že subjekt je přístup en z vnějška jen po své objektní stránce. V tom smyslu je objektní stránka vnějškem subjektu; naproti tomu subjekt ní stránka je jeho vnitřkem. Odtud vyplývá jasně, proč rovnice dr. Zemana nejsou správné. (viz dále: A 21 a další)

9.

Takovéto pojetí subjektu nám umožní řešit vážnou otázku, která doposud uspokojivě řešena nebyla. Je to otázka nového. Odkud se bere nové? Jaká je příčina nového? Zdroj? ... (A 27) ... Jestliže nové nemůže být skutečně novým, jestliže je prostým následkem, a tedy pokračováním toho, co tu bylo, lze tomu rozumět přesněji. Není vnějším pokračováním, není to čistě objektivní, předmětný typ souvislosti. Není to změna podobná pohybu koule, která sice v jistém smyslu je stále na „novém“ místě, ale tato novost je pouze vnější, předmětnou „novostí“, je ve skutečnosti jen novou sestavou, ale nikoli novou kvalitou. (A 28)

10.

Skutečná novost, novost v pravém slova smyslu je tam, kde tyto vnější, předmětné souvislosti a změny nepostačují k výkladu skutečné kontinuity procesu, události, dění. Co je spíše nasnadě než uzavřít, že skutečnost nemá jen předmětnou, vnější stránku a že právě tam, kde nelze předmětnou souvislost vysledovat, zasahuje nepředmětná stránka skutečnosti, nepředmětná souvislost? Učinit tento závěr znamená otevřít cestu pochopení podstaty subjektu. Bylo by však chybou vidět v předmětné stránce reality zdroj kontinuity a v nepředmětné zdroj jakési diskontinuity. (A 29) Je tomu dokonce spíše naopak. Diskontinuita ve vlastním smyslu je právě tam, kde proti sobě stojí dvě vnější stránky reality, tedy dva předměty, dvě věci, které si jsou navzájem předmětem. Ovšem tato předmětnost je jenom rubem toho, že jde o dvě věci, dva subjekty, neboť žádná věc nemůže být předmětem, leč nějakému subjektu. Už z toho vidíme, jak předmětná i nepředmětná, vnější i vnitřní stránka subjektu je v nejužší svázanosti, že to jsou právě dvě stránky téhož subjektu, že tedy subjekt je *concretum*, tj. srostlicí obojího, že není vnější zvlášť a vnitřní zvlášť. (A 30)

11.

Pro subjekt je podstatné, že nezůstává nezměněn, nezůstává tím, čím jest, nýbrž mění se, pokračuje, ale také se k sobě vrací. Kdežto stroj je založen na setrvačnosti, subjekt na aktivitě. To znamená např., že veškeré práce, které stroj může vykonávat, jsou uzavřeny v rámci tuhého systému, zatímco ve skutečném myšlení se nikdy tatáž myšlenka neopakuje. Stroj ergo nemyslí, nýbrž provádí určité vnější úkony. To zároveň znamená, že se vlastně nehne z místa – vyvozuje jen to, co je v propozicích skrytě obsaženo. (A 31)

12.

Pojem subjektu, jak jej sám dr. Zeman výměrem stanovil, není mu v jeho vlastním myšlení dost běžný, takže v jiných kontextech dostává slovo subjekt jiný význam (např. 28b). Kromě toho právě na tomto místě se zdá, jako by dr. Zeman zapomněl, že subjekt má i svou vnější stránku a že tedy souvisí s ostatní realitou také primitivněji než toliko pomocí receptorů a efektorů, resp. složité struktury okruhů zpětné vazby. A tak někdy dr. Zeman zapomíná na objektní, jindy opět na subjektní stránku subjektu, který ve skutečnosti musí mít obě, jsa jejich jednotou, sjednocením, tedy srostlicí, *concretem*. (A 37)

13.

Dr. Zeman zcela správně považuje za subjekt „vše, co má schopnost odrazu“, tedy třeba i atom. Tu se však musíme ptát: co *nemá* tuto schopnost? Existuje vůbec něco takového? Pochybuji, že by dr. Zeman dovedl něco takového uvést; spíše se domnívám, že bude souhlasit s tím, že veškerá realita má tuto schopnost. To však znamená, že v posledu se musíme na celou skutečnost dívat jako na nesmírné množství subjektů, které jsou navzájem v nesčíslných vztazích, vzájemně odlišných. A protože samy subjekty považuje dr. Zeman za soustavy vztahů a celá skutečnost je, jak jsme vyvodili, jakousi soustavou subjektů, je opravdu realita „soustavou vztahů soustav vztahů“, stručně soustavou vztahů. (A 2, A 3) (B 19, B 35)

14.

Je možno se ptát (i nutno se ptát), co tuto schopnost odrazu nemá. Existuje vůbec něco takového? Jestliže schopností odrazu je charakterizována hmota každé úrovně, pak musíme uzavřít, že neexistuje nic takového, co by tuto schopnost nemělo. Má tedy realita vždy charakter subjektu. A to ne jednoho, nýbrž rovnou nesmírného množství subjektů. Vybereme-li určitý výsek reality, který nepřihlíží ke skutečným poměrům a vztahům, pak můžeme ovšem za subjekt považovat něco, co jím není. Tak např. hromada písku není subjektem, a proto není schopna (jako taková) odrazu.

Ovšem je hromadou písku, a to znamená hromadou deformovaných (obroušených) krystalků (ideálně, situace je ovšem trochu komplikovanější). Je krystal subjektem? Dr. Zeman jej uvádí mezi subjekty. Já mám zatím určité pochybnosti. Otázku bude možno řešit po zevrubném prozkoumání povahy subjektu. O elektronkovém stroji soudím rovněž, že nemůže být jmenován jako příklad subjektu. (A 41, A 42)

15.

Co to je, co dělá subjekt subjektem? Je to jistě totéž, co jej dělá jedním, co jej sjednocuje, integruje. To však, co je zdrojem, principem <jeho integrace, je zároveň zdrojem, principem>⁴ jeho odstupu od okolních věcí, od ostatní reality. Tím, že je subjekt jedním, je zároveň postaven proti ostatní mnohosti reality. Znamená však tato opozice, tento odstup nějaké absolutní oddělení, odseknutí subjektu od všeho ostatního světa? Jistě nikoliv. Subjekt přesto, ba právě proto, že je subjektem, souvisí nespočetnými souvislostmi s univerzem věcí. Jsou to právě tyto souvislosti, které jej činí předmětem pro jiné subjekty. Pokud by však nebyl subjekt ničím víc než právě takovýmto předmětem, tedy objektem, potud by jeho ohraničení bylo potom libovolné: vždy bychom mohli důkladnějším zkoumáním odhalovat další a další souvislosti a tak pomalu zabírat větší a větší výsek reality; a pokud by bylo v lidských silách pokračovat bez zastavení, jehož příčiny by byly v subjektu samém, pak by se nezastavilo naše zkoumání dříve, než bychom obsáhli veškerou realitu, celé univerzum. (A 42, A 43)

16.

Subjekt musí být tedy něčím víc, než může být odhaleno prostému přístupu zvenčí. A právě to, co je v subjektu navíc, musí být základem jeho jednoty, jeho integrity. Subjekt dělá subjektem nikoli jeho vnější, nýbrž vnitřní stránka; je to vnitřní stránka subjektu, která je principem jeho integrity. Ujijme příkladu.

Každý organismus, i ten nejmenší mikroorganismus, se po podrobném zkoumání rozpadá na nesmírné množství nižších složek až posléze v molekuly, atomy a menší částice, v něž se rozpadá atom. Každá tato z nejnižších složek je subjektem, který po vnější stránce zůstává týmž, ať je součástí kusu neústrojné hmoty, nebo složkou organismu. Co však činí organismus organismem, než že činnost veškerých podřízených složek je koordinována? Co tu však může být koordinováno, zůstává-li atom atomem? Jeho vnější stránka ovšem slouží jako stavební kámen, ale tady nejde o mrtvou hmotu – neboť odkud by pak organismus vzal svůj život? –,

⁴ Část textu v závorkách ve strojopisném přepisu původních poznámek nedopatřením chybí. – Pozn. red.

nýbrž o stavební kámen, který je začleněním do organismu „oživen“ a který se chová v tomto případě jinak, než kdyby byl součástí neživé přírody. To znamená, že tu je angažována jeho vnitřní stránka; v organismu jsou tedy jednotlivé mikročástice vnitřně integrovány ve větší funkční jednotky, kdežto vnějšně zůstávají stavebními kameny, které jsou kladeny na sebe, resp. vedle sebe. (A 44, A 45)

17.

Jde-li nám tedy o stanovení vztahu subjekt-objekt, pak můžeme říci: každý subjekt je zároveň pro jiné subjekty objektem; naproti tomu ne každý objekt je subjektem, neboť se může jenom vnějšně podobat subjektu (více nebo méně). Proto můžeme rozlišovat pravé a nepravé objekty podle toho, jsou-li to subjekty, anebo jenom agregáty nebo jiné útvary ze subjektů se skládající. Zároveň ovšem musíme říci, že v objektu není celý subjekt, že objekt je vlastně jedna stránka subjektu, dokonce ta, která má převahu (preponderanci). (A 46)

Jestliže člověk pozoruje jiného člověka (str. 28a dole) jako objekt, není mu práv. Ovšemže nemáme bezprostřední přístup k druhému člověku jako k subjektu, nýbrž pouze zvenčí (tedy jako k objektu), nicméně jeho subjektivnost nám není zcela ukryta. Jistě je tomu stejně i u nižších subjektů, k nimž jsme zvyklí přistupovat jenom zvenčí. Zvláště moderní věda vypracovala své metody tak, že subjektivní stránka reality je soustavně a metodicky zanedbávána, takže si už namnoze neumíme ani představit jiný přístup než zvenčí, tedy vizuální. Je možno však realitě i naslouchat, nejen k ní přicházet zvenčí; vposlouchat se, sladit své vědomí s vnitřním pulsem „poslouchané“ reality. Tuto metodu nelze předem zavrhnout jako neexaktní, nýbrž ačkoli dosud nebyla vypracována, je třeba ji nadat stejnou, ale nejen stejnou, nýbrž hned vyšší mírou exaktnosti, neboť je sama o sobě přiměřenější. (A 49, A 50)

18.

Pojetí subjektu jako specifického systému vztahů, resp. jako transformačního systému nemůže plně vyhovovat pro svou jednostrannost, s níž se zabývá pouze vnější, „objektivní“, předmětnou stránkou subjektu. Transformační systém není třeba jen provádět - to lze dobře svěřit stroji -, ale někdo musí té transformaci rozumět, někomu musí být výsledky transformace předloženy. Jak transformace, tak i její kontrola musí být integrována. Teprve na tomto místě přicházíme k vlastní otázce subjektu; předtím šlo jenom o jeho instrumentalitu.

Avšak nedostatky tohoto pojetí subjektu se nutně projevují též na opačné straně, totiž pokud jde o objektivní realitu. Neboť co lze transformovat? Pouze vztahy. (A 1, A 2)

19.

Již jsme se zmínili (B 13) o závěru, který vyplývá ze Zemanova pojetí subjektu jako transformačního systému, resp. systému vztahů pro pojetí reality. Protože však tento závěr nelze považovat za správný, zatímco naproti tomu pojetí třebas i atomu jako subjektu a rovněž důsledky, které jsme z toho vyvodili, jsou jistě správné a v souladu s výsledky bádání moderní vědy, je třeba opravit pojetí subjektu jako specifické soustavy vztahů. Toto pojetí je třeba rozšířit především v tom, že subjekt je víc než jeho instrumentalita. Za druhé je třeba podrobit rozboru otázku vztahů. Skutečný, reálný vztah (na rozdíl od „abstraktního“ vztahu) je událostí, děním, tedy kvalitou. Vyrůstá proto otázka možnosti transformace takových reálných vztahů. (A 3, A 4)

20.

Jinou věcí je vůbec pojetí poznání. Zdá se, jako by pro dr. Zemana rozdíl mezi objektem a subjektem spočíval právě jen v nedokonalosti poznání, tj. v tom, že v objektivní realitě jsou dosud nepoznané jevy. To by bylo ovšem naprosto nesprávné. Stejným směrem ukazuje i názor dr. Zemana, že v každém jevu je podstata, zdroj jevu, objektivní realita. Vždyť to znamená, že v „subjektivní transformaci“ zůstává to, co je transformováno, tedy objektivní realita. Jelikož ovšem ve skutečnosti tato realita nemizí ze světa a nepřechází skutečně nějakou transformací do poznání, do subjektivna, musí jít o reduplikaci reality ve vědomí.

Avšak omyl není nedostatek, prázdno, vakuum, nýbrž je něčím vedle a proti správnosti. Odkud se bere? Jestliže poznání znamená, že realita vchází do našeho vědomí, co vešlo do našeho vědomí při omylu? A zvláště jde-li o omyl, který se projeví v celku poznání, ne v pouze nahodilé chybě. Kolem čeho se integruje mylné pojetí, ne-li kolem reality, která vešla v uvědomění?

Z toho nelze najít východisko, leč v jiném pojetí poznání. V poznání nepřichází realita v uvědomění, nýbrž poznávající subjekt soudí o realitě, vytváří si pojetí reality, jímž se pokouší realitu pojmout, postihnout, odhalit její pravou tvář. Dr. Zeman je na cestě k tomuto přesunu v pojetí tam, kde pojímá subjekt jako něco činného, činnost vykonávajícího. (A 4, A 5, A 6)

21.

Chyba Zemanova zřetelně ukazuje svůj původ, totiž Hegela. Hegel měl za to, že myšlení a skutečnost v posledu splynou, tj. že na konci dějin si absolutní duch uvědomí sám sebe, tj. dojde k sobě jako svému vědomí, ztotožní se se sebou. Ale to je právě chyba. Ve vědomí se nemůže člověk ztotožnit sám se sebou, tj. se svou skutečností, jako vůbec se vědomí nikdy nemůže ztotožnit se svým předmětem. Ani nejdokonalejší myšlení, ani nejpřesnější pojmové konstrukce, ani nejexaktnější poznání nás nepřivádí doprostřed reality, „[a]ni nejdokonalejší pojmy nás nepřivedou do přímého kontaktu se skutečností, v níž žijeme“ (J. L. H.).⁵ Ať jsou naše pojmy sebevíc upřesňovány, nepřejdou náhle do skutečnosti, nýbrž zůstávají pouhými pojmy. Vyjít z pojmů ke skutečnosti je možno jen jedinou cestou. Tato jediná cesta je lidský život, lidská existence. A lidská existence je možná jen na základě lidské aktivity. Je tedy jediná cesta od pojmů ke skutečnosti a ta vede přes lidskou aktivitu, přes akce. Ale zato jde o cestu vskutku legitimní. Je to právě tato cesta, která dává pojmům smysl. V lidské činnosti se mají a musí pojmy uplatnit. Musí: pojmy se nakonec vždy uplatní v lidské činnosti. I tehdy, když se s tím třeba nepočítá. Proto je to vždycky chyba, jestliže se s tím nepočítá. Je třeba s tím počítat. A ovšem počítat s tím, to znamená promyslet pojmy až do těch praktických důsledků. Je neodpovědností, jestliže myslitel podá nějakou svou teorii a sám si není docela v ujasnění, k čemu konkrétnímu, praktickému, tj. k jaké činnosti, k jaké praxi tato teorie povede nebo může vést (což neznámá, že to musí do své teorie pojmut explicitně). (A 53, A 54, A 55)

22.

Je jenom jedna transformace objektivní reality, a to objektivní transformace čili skutečná změna v realitě. Poznání nelze chápat jako transformaci objektivní reality, nýbrž leda jako návod k takové transformaci (= návod k činnosti). Poznání je třeba pojmut jinak. (A 6)

Naše transformace je podle dr. Zemana nezbytná - nelze poznávat přírodu o sobě, úplně nahou; avšak naše transformace se zdokonaluje a tak se neustále přibližujeme absolutní pravdě. Znamená to snad, že se přibližujeme objektivní skutečnosti? Jestliže ano, jestliže dr. Zeman klade rovnítko mezi absolutní pravdu a mezi objektivní realitu, pak to znamená, že čím lepší transformace, tím méně je realita transformována, tím více zůstává tím, čím jest bez transformace, nezávisle na transformaci, a tedy

⁵ Josef Lukl Hromádka, *Přelom v protestantské teologii. Syllabus fakultních přednášek*, Praha 1955, s. 80; srov. také pozdější vydání: Josef Lukl Hromádka, *Přelom v protestantské teologii. Fragment etiky*, Praha 1979, s. 77. - Pozn. red.

na subjektu. Vskutku soudí dr. Zeman, že s rostoucím poznáním se stávají hranice mezi subjektem a objektem méně příkrými. (A 7)

23.

Skutečný vztah je dění, událost, jak jsme už řekli (B 19); je reálnou souvislostí, která je procesem, podrobeným ve svém průběhu změně. A tato změna je jedinou transformací, o které můžeme mluvit. Změna reálné souvislosti je částí změny, jíž prochází sama skutečnost. Avšak k této změně samotné skutečnosti nemáme přístup jinak než přes tu část, která je představována souvislostmi. A to ještě nejde o všechny souvislosti, nýbrž právě jenom o ty, jimiž skutečnost souvisí se subjektem. Tyto souvislosti jsou skutečným materiálem poznání; totiž prvním materiálem, surovinou poznání, dosud zcela nezpracovanou. Nejsou však předmětem. Tak kupř. do oka nám nevstoupí ani sama viděná věc, ani její obraz, nýbrž množství fotonů. Ty zanikají, jakmile dopadnou na sítnici, resp. mění se v jiné formy energie. Na podráždění fotonem odpovídá buňka sítnice a reakce se šíří po nervových drahách, až dospěje do mozkových center. Jestliže má mít subjekt nějakou představu o vnímané věci, musí provést syntézu, musí dané změny interpretovat. Rozhodně z té skutečnosti, která je „zdrojem jevu“, nezbude už ani kousíček; a i kdyby zbyl, je to pro otázku poznání naprosto nedůležité. Poznání stojí na jiném základě než snad na nějakém kousíčku hmoty (či energie), který by z poznávané skutečnosti nějak emanoval a který by v sobě zachoval cosi podstatného, z čeho by se pak jakýmsi zesilováním a zvětšováním mohla ona skutečnost rozvinout ve sféře subjektivní. (A 9, A 10, A 11)

24.

Má-li být praxe kritériem správnosti poznání, musí být i samo poznání vázáno na praxi. Praxí nejen kontrolujeme své poznání, nýbrž praxí poznáváme. Vždyť na základě čeho by mohl subjekt provádět syntézu? Nikdy by mu nemohlo stačit pouhé pasivní vnímání. Subjekt se musí podejmout úsilí o integraci a o posunutí integrace co nejdále k samotnému předmětu, k samotné skutečnosti. To znamená, že se nemůže spokojit interpretací a syntézou, integrací těch posledních dat (tím je právě problematizována „poslednost“, „elementárnost“ jakýchkoli dat!), nýbrž že musí pronikat co nejdále ke skutečnosti. Dříve však, než si objasníme toto pronikání, musíme si uvědomit, že subjektivní integrace není původně centrem integrování. Integrovat musí každý subjekt a nemá k tomu subjektivní prostředky. Proto subjektivno nemá před sebou nikdy elementy, nýbrž již určitou úroveň integrovanosti, která pravděpodobně nejprve prostě do-

cháží k uvědomění čili je doprovázena vědomím. Teprve později se vědomí emancipuje a nabývá povahy reflexe, která původní nesubjektivní integraci opouští a tak se k ní může opět vracet. V tomto návratu však přichází jinak než jako doprovod, jsouc vyzbrojeno mohutností a schopností analyzovat podsubjektivní integrace, jimž pro rozlišení budeme říkat subjektivní integrace. A protože subjektivní integrace, jak si hned ukážeme, jsou svázané s akcemi subjektu, má subjektivita v reflexi schopnost analyzovat samotné akce a vybavovat z nich struktury, jež potom nadá charakterem pojmovým. (A 11, A 12, A 13)

25.

Odtud je jasné, že samo subjektivno není nikdy v přímém kontaktu s realitou, která subjekt obklopuje, nýbrž vždy jen prostředně. Tím prostředníkem je pak aktivita, akční systém, ale především jednotlivé konkrétní akce subjektu. Samo poznání proto ve své nejvlastnější podobě je umístěno v oblasti subjektivní a není založeno aktivitou, resp. akcemi. Proto předmětem noetiky (gnozeologie) jako kritiky je právě reflexe nad akcemi a způsob, jak jsou příští akce subjektivně plánovány a centrovány. Naproti tomu otázka povahy samotného subjektu a jeho akcí je otázkou ontologickou.

Přesněji vyjádřeno, noetika (gnozeologie) je kritikou reflexí a jejich analýz na jedné straně a za druhé kritikou uplatňování teoretických struktur reflexí v praxi odhalených v nové praxi. Možno říci, že noetika je reflexí nad reflexemi. Naproti tomu výklad struktury subjektu, jeho akcí i té speciální akce subjektu, které říkáme reflexe, bez ohledu na konkrétní správnost či nesprávnost, tedy s pouhým přihlédnutím k faktům, ke skutečnosti, jest vesměs úkolem ontologickým. Proto i otázka poměru subjektu a objektu je otázkou ontologickou. (A 14, A 15)

26.

Je však třeba se vrátit k bodu, který jsme přešli s poznámkou, že se k němu ještě dostaneme. Subjektivní oblast se emancipovala od ostatní instrumentality subjektu a zpětně ji v mnohém ohledu ovlivňuje. Její kontakt s reálnými skutečnostmi je však pouze prostředkovaným vztahem; ve vědomí se však tato prostředkovanost nevidí, právě tak jako nevidíme fotony, nýbrž věc. Jedinou možností kontaktu se skutečností je pro subjekt jeho vlastní akce. Bude tedy nyní naším prvním úkolem sledovat charakter vztahu, resp. kontaktu subjektu s objekty v akci a za druhé kontaktu subjektivity nebo přímo vědomí s akcemi, resp. s praxí (v praxi). (A 16)

27.

Dr. Zeman už v článku „O filosofickém a vědeckém významu kybernetiky“ (*Vesmír* 35, 277, 1956) mluví o „transformaci objektivní reality odrážejícím subjektem“ (což klade na roveň „zpracování informace“). Zvláště pak v uvedeném článku posledním rozvíjí toto pojetí. Jak je však možno transformovat objekt, resp. vůbec objektivní realitu? Aniž přesně rozlišil, používá dr. Zeman termínu transformace ve dvojím smyslu (či vlastně ve trojím smyslu): jednak jím rozumí změnu samého objektu, která je důsledkem buď objektivního procesu, nebo činnosti (i pouhého pozorování) subjektu (28a), jednak mluví o transformaci ve smyslu „převodu systému vztahů platného v objektivní realitě v systém vztahů platný v subjektu“.

Chybou je nesporně již předpoklad, že jde o převod *celého* systému platného v objektivní realitě v systém vztahů platný v subjektu čili že jde o totální transformaci. (Byť nedokonalou.) Tak tomu ovšem není nikdy, vždy jde o poznání buď jenom určitého oboru souvislostí, anebo – pokud zabírá poznání víc do šířky než do hloubky – jenom o nejobecnější souvislosti. Vše závisí na praxi a zkušenostech z ní pramenících; člověk však nemůže zacházet prakticky s celou objektivní realitou. Kromě toho ovšem nemůže jít o skutečnou transformaci, protože objektivní realita neukládá úkoly, a hlavně se sama nepředkládá formulovaně.

Dále je důležité, že principy transformační samy nejsou něčím daným, trvalým, nýbrž že jsou spíše čímsi *ad hoc* hypotetickým, co se musí vždy znovu osvědčit, ověřit a zkontrolovat. Při neúspěchu je nutno zaměnit tyto principy jinými. (A 32, A 33, A 34)

28.

Zcela chybné je stanovisko dr. Zemana v otázce „eliminace subjektivního faktoru“ z poznání (měření), kterou je možno prý s vývojem poznání provádět stále dokonaleji (28a), ovšem plně to možné není, protože „v poznání je subjekt vždy účasten“ (29a). Viz Hegel, *Phän. d. G.* – po eliminaci, pokud by se nám podařila, byli bychom tam, kde jsme byli na počátku – před jakýmkoli poznáváním, ba jakýmkoli stykem subjektu s objektem. (A 36)

29.

Chybou další je vycházet z předpokladu „jednotného systému“, uvnitř něhož „je třeba ... rozeznávat dva systémy podřazené...“ (29a). Jednota se naprosto nemůže týkat souvislosti, na níž je založeno poznání, nýbrž pouze souvislostí jiných, čistě vnějších, vzhledem k poznání samému (jako skutečnosti) irelevantních. Poznání je však založeno na praxi, a tedy na zkušenosti z akcí. Akce subjektu je však charakteristická tím, že jej staví

proti ostatnímu světu ve smyslu vnějším. Dvě věci, které si jsou vnější, nemohou však nikdy tvořit jednotu. A na základě čeho by bylo možno předpokládat nějaké souvislosti vnitřní? (A 35)

Dr. Zeman trvá na tom, že je nutno brát subjekt a souhrn objektů mimo subjekt jako celek, jako jednotný systém. Je prý nutno vzít v úvahu celkové proměny tohoto jednotného systému. Proč však tedy postulujete jako smysl a cíl (vývoje) poznání a praxe dosažení maximální shody mezi objektem (přírodou) a subjektem? Vždyť odkud se vzala neshoda, má-li sám subjekt rovněž objektivní charakter a je-li součástí objektivní reality? (Sám dr. Zeman považuje „otázku nesprávného odrazu“ za důležitou; tedy: *hic Rhodus!*) Nelze než předpokládat nějaký odstup subjektu. Ale kde potom zůstane celek objektivní reality? (A 47)

30.

„Působení“ vnějšího světa, objektivní reality na subjekt je v jistém smyslu nepřetržitě, kdežto reagování, reakce subjektu jsou naopak přetržité. Zatímco nepřetržitost nezná celku, reakce subjektu jsou „celostní“, jsou reakcemi subjektu jako celku. To samo už naznačuje, co lze dovodit ještě z řady jiných skutečností, totiž že subjekt ve svých reakcích (a tedy ve svém odrážení, neboť není jiného odrážení než skrze reakce) neobsáhne celou realitu ani její část do všech detailů, tedy že už v samotných reakcích je prováděn výběr toho, nač se reaguje. Realita tedy nepůsobí detailně (v detailech), nýbrž sumárně; a principem oné „sumace“ je subjekt, nikoliv sama realita. Reaktivita subjektu má hrubý rastr (termín J. B. K.). V „příčině“ je víc, než pojme reaktivita „následku“. (Zároveň je ovšem naopak zase v reakci víc, než bylo v příčině.) (A 48, A 49)

31.

Zajímavý je i ten výrok, že „obecná theorie <určité>⁶ vědy je v podstatě určitá speciální theorie transformace“. V tom je hned několik závěrů: především, protože sama subjektivní transformace je podle dr. Zemana předmětem teorie poznání (29a), znamená to, že obecná teorie určité vědy má noetický charakter, je teorií poznání, ovšem poznání určitého speciálního zaměření. (A 8)

Nelze se také spokojit s omezením předmětu noetiky (gnozeologie) (= teorie poznání) na samotnou subjektivní transformaci. Teorii poznání nejde jen o mechanismus (organizaci) poznání, o sám poznávací proces, nýbrž především o správnost, pravdivost poznání, o kritéria pravdivosti. Proto nemůže být jejím předmětem jen sama transformace, nýbrž i reali-

⁶ Slovo v závorce ve strojopisném přepisu původních poznámek nedopatřením chybí. - Pozn. red. **[Ověřit v originále.]**

ta, která má být poznána, i cesta poznání, i výsledek poznání. Jinak se stává teorie poznání i její metoda naprosto iluzorní. (A 38)

32.

Rozdíl mezi ontologií a kteroukoliv vědou je především v tom, že věda chce najít spoustu podobných poznatků o podobných věcech, aniž by se k těmto věcem příliš přiblížila, tj. aniž by musela opustit svou pozici velmi vnějšího pozorovatele. Naproti tomu ontologie chce z každé jednotlivé věci načerpat tolik poznatků, kolik jenom je vůbec možno, a je hotova u jedné maličkosti setrvat a prodlít neobyčejně dlouho. Poznatky moderní vědy jsou jednak pragmatické, tj. věda se nestará příliš o to, jaké věci opravdu ve skutečnosti jsou, nýbrž spíše o to, co s nimi lze podniknout, dělat. Ontologie naproti tomu nechce s věcmi dělat nic víc, než co je nezbytně třeba k načerpání mnoha poznatků. Dále mají poznatky vědecké většinou statistický charakter, kdežto ontologické poznatky méně počítají a více zůstávají u jednoho. (A 51, A 52)

33.

Srovnání subjektu s nějakým „myslícím strojem“, jaké sestruje a studuje kybernetik, musí být velmi opatrné, nemá-li být ošidné. Informace, které musíme dodat stroji, aby je mohl zpracovat, musí být už přetlumočeny do jeho řeči. Objektivní realita však prostě jest a nemá platnost, již lze potom transformovat: subjekt si veškeré informace musí z reality vydolovat buď sám, nebo ve spolupráci s jinými subjekty. Tu je ostatně třeba srovnání subjektů lidských např. se subjekty hmyzími. (A 26)

34.

Odraz není obraz (v zrcadle); není však také čímsi pasivním (jako okraj kulečnickového stolu odrazí pohybující se kouli, ač sám nehybný). Odraz je aktivním odrazem, je re-akcí, tedy akcí. Nemusí mít pochopitelně žádný vztah k vědomí, které najdeme jen u nejvyšších subjektů. (A 25) (B 3)

35.

Ačkoli považuje dr. Zeman otázku subjektu ve světě (působení subjektu) za tak důležitou (vedle otázky subjektu v poznání), přece toho o tomto problému říká neobyčejně málo. A přece právě na tomto místě se musí stát obrovská změna v celém pojetí skutečnosti. (Srv. B 2, zvláště pak B 13.) To, co dr. Zeman naznačil ze svého pojetí skutečnosti, nesvědčí o pevnosti ani o přísném promyšlení věci. Nicméně v jedné věci s ním souhlasím, totiž tam, kde pojímá subjekt jako něco nikoli od reality různého, nýbrž kde jej má za cosi samotné reality vlastního. Závěr, který explicitně

neučinil, ale který je nasnadě a který učiním za něho, je ten: je-li pro realitu jako takovou charakteristická schopnost odrazu a je-li právě touto schopností odrazu konstituován subjekt, pak to znamená, že sama realita má charakter subjektů, tj. že skutečnost, objektivní realita představuje nesmírné množství subjektů rozličné úrovně, od atomů a jeho nižších složek, ba snad již od kvant, až po samotného člověka. Je ovšem třeba přitom pamatovat, že i konglomeráty subjektů jsou reálné, aniž by musely být sjednoceny v jeden vyšší subjekt. Nicméně to neruší základní tezi, že objektivní realita je koneckonců množstvím subjektů. To nás potom ovšem zavazuje stále k tomu, abychom pamatovali, že subjekt je stavebním kamenem reálného univerza a že tedy sám je v tomto smyslu reálný, materiální.

36.

Dr. Zeman rovněž nevěnuje příliš mnoho pozornosti otázce objektu. I tu je třeba určitého zpřesnění pojmu. Především je třeba rozlišit pravý a nepravý objekt v závislosti na tom, jde-li o skutečný jeden subjekt, nebo o sestavu, konglomerát řady, resp. nesčíslných subjektů. To s sebou nese důležité další rozlišení. Nechceme-li stát na předpokladu, že se realita jeví takovou, jakou skutečně jest (pak by to totiž znamenalo identifikaci jevu a skutečnosti), pak je jev nutně výtvořem subjektu (schopného ovšem takového výtvořu), je závěrem - byť předběžným - poznávacího aktu, a nikoli jeho východiskem. Jev tedy není smyslovým datem, nýbrž je konstrukcí na základě smyslových dat. Objekt je však právě takovou konstrukcí; hledáme-li za jevem samu skutečnost, najdeme nikoli objekt, nýbrž subjekt. (Ovšem jen šlo-li o pravý objekt; jinak najdeme řadu subjektů. A ještě spíše bychom našli: nepřesnost vyjadřování.)

Ovšem přece jenom musíme od objektu ve smyslu konstrukce, výtvořu subjektu odlišit objektní stránku subjektu čili subjekt jakožto objekt, tj. subjekt, pokud je přístupen zvenčí. Subjekt sám je zároveň objektem, tj. má svou vnitřní a vnější stránku čili stránku subjektní a objektní. Můžeme proto mluvit o jednotě subjekt-objekt, ale pouze v tomto smyslu.

37.

Dr. Zeman uznává, že bez rozdělení na složku odrážející a odráženou, tedy bez rozdělení na subjekt a objekt, by nemohlo žádné poznání existovat. I když ihned spěchá s důrazem na styk, kontakt obou složek, i když na obě složky chce hledět jako na celek, jako na jednotný systém, přece nemůže přehlédnout, že základním předpokladem poznání, předpokladem *sine qua non* je odstup subjektu od ostatní reality. Jenom odstup může

umožnit poznání, které je přístupem. Nelze přistoupit k věcem, jsme-li v jejich středu. Nemůžeme přistoupit k události, jsme-li v ní. Subjekt musí mít možnost odstoupit ze středu věcí, stáhnout se ze světového dění, jehož je součástí, uchýlit se mimo věcné vztahy, jimiž je svět propleten a kterými je nescíslněnásobně svázán i sám subjekt. Ale ovšem nikde není prázdný prostor, nikde není vakuum, aniž by tam ihned nepronikly souvislosti, chapadla věcí. I kdyby se takové prázdné místo subjektu otevřelo, pronikne tam zároveň s ním celý svět, veškerá realita, a tak by byl opět jakýkoli odstup znemožněn. Jak tedy může subjekt odstoupit? Co mu zaručí možnost odstupu?

38.

Jestliže není možný odstup subjektu ve smyslu vnějšího vykročení ze světového okruhu (neboť takové vnější vykročení by nemohlo znamenat nic jiného než jen pohyb světa samého), musíme věnovat svou pozornost otázce, zda není možné vykročení právě opačným směrem. Ne odstup navenek, ven ze souvislostí a nad ně, nýbrž naopak odstup dovnitř, pod kořeny souvislostí, k jádru a zdroji vnějších vztahů, totiž k vztahům a souvislostem vnitřním. Ale nesmíme vnitřnímu rozumět prostě tak, jako by to bylo vše, co je pod povrchem. Jistě je vnitřní pod povrchem, ale pod povrchem mohou být také souvislosti vnější. I leccos z toho, co je pod povrchem, patří k vnější stránce, k vnějšímu vybavení subjektu. Vskutku vnitřní je to, co se nemůže stát povrchem, k čemu není možný přístup zvnějška. A proto, když pronikneme operativně nebo jiným násilným zásahem pod povrch subjektu, otevře se nám pouze nový povrch, nový pohled na vnější stránku, zatímco vskutku vnitřní nám zmizí pod rukama i na tom místě, kde až do té chvíle opravdu bylo. Neboť násilný zásah do subjektu poruší a poničí jeho vnitřní stránku. Což znamená, že rozrušení vnější stránky subjektu – kterým je vždy provázen násilný zásah – jde ruku v ruce s rozrušením stránky vnitřní. Obě stránky jsou tedy v nerozlučné souvislosti a spojitosti. Znamená to snad, že změny v jedné jdou přísně paralelně se změnami v druhé? Nikoli. Mezi oběma stránkami je podstatný rozdíl. Ukážeme si jej nejlépe na jemnosti a hrubosti jejich struktur.

39.

Když jsme naznačili řešení otázky odstupu, přistupme k problému opačnému, totiž k problému přístupu subjektu k realitě, k problému jeho kontaktu s realitou. Je velikou Zemanovou nedůsledností, jestliže vykládá spojení subjektu s vnějším světem jako složitou strukturu okruhů zpětné vazby, přičemž je subjekt ve styku s vnějším světem toliko pomocí receptorů a

efektorů. Jestliže jsme před chvílí řekli, že subjekt nemá, kam by vnějšně odstoupil, znamená to, že i po svém odstupu zůstává po vnější stránce tam, kde byl. To znamená tedy, že nejsou nikterak rušeny ony nesmírné spleti souvislostí, jimiž je poután k ostatní realitě. Ve svém odstupu se subjekt neodsekává od ostatní reality, a proto nemusí budovat teprve složitá zařízení (jako jsou zpětné vazby, receptory a efekty), aby dosáhl jakéhosi kontaktu s objektivní realitou. V tom kontaktu totiž je neustále, nikdy v něm být nepřestal. Základ kontaktu mezi subjektem a ostatní realitou je daleko primitivnější a daleko nižší úrovně, než vidí dr. Zeman. Atom je subjekt; i atom je schopen odstupu a nového přístupu ke světu, který je kolem něho. I on má svou vnitřní stránku, která je velmi citlivá, a svou vnější stránku, která je velice primitivní, hrubá, omezená, a tedy i aktivitu, reaktivitu atomu omezující. A kdepak by se tam vzaly receptory a efekty!

40.

Ovšem základ kontaktu není celým kontaktem. To se rozumí, že čím vyšší úroveň subjektu, tím vyšší je i úroveň jeho kontaktu s realitou. Čím vyšší je subjekt, tím jemnější je jeho schopnost odstínit své akce, tím je tedy reaktivnější, tím jemnější a přesnější je jeho reaktivita. Ale jak si představuje dr. Zeman onen přístup subjektu k věcem? Přístup si vykládá jako sblížení: přístup k přírodě mu je sblížením s přírodou. A tomuto sblížení dále rozumí jako shodě. Shodu a kontakt vyslovuje hned vedle sebe jako rozličná slova pro touž věc. Dosáhnout maximální shody mezi objektem a subjektem mu znamená dosáhnout co nejpřesnějšího a nejrychlejšího kontaktu mezi nimi. (Mimochodem ta rychlost je velmi ošidná věc; tu dr. Zeman úplně ignoruje, jak se zdá, nezbytnost historické základny, která se musí do každého takového kontaktu - přinejmenším na vyšších úrovních - zapojit.) (A to vždy trvá nějakou dobu.) A ovšem maximální shoda vyžaduje vyloučení všeho toho, co se s přírodou, resp. s objektivní realitou neshoduje. Co se však neshoduje na prvním místě, je právě subjektivnost, neboť ta v objektivní realitě neexistuje. Proto vyhlašuje dr. Zeman za ideál eliminaci subjektivního faktoru, resp. transformačního působení subjektu.

41.

Dr. Zeman chápe činnost subjektu (ať už jde o aktivitu organismu, nebo o lidské poznání) jako neustálé vnitřní a vnější vyvažování, přizpůsobování, vyrovnávání. V pozadí tušíme zřetelně předpoklad, že nerovnováha je vždycky vnějšího původu. Proto mluví dr. Zeman o přizpůsobování. Proto

mluví <o> rytmických (tj. rekurentních, opakujících se) procesech v organismu a o tom, že si organismus přes odpor prostředí snaží tento rytmus činností udržet. Systém potřeb, o němž dr. Zeman mluví jako o systému nevyrovnaností, které je třeba neustále vyrovnávat, aby byl organismus vyvážen, neukazuje nikterak blíže, co bylo jeho úmyslem. Vždyť co to je potřeba? Nehledě k tomu, že ukojení potřeb organismu je předpokladem jeho existence, a víc, že existence s sebou prostě nese potřeby, že tedy potřeby jsou důsledkem existence organismu, že nevyváženost je způsobena existencí samotného organismu, a nikoli zvenčí, okolím, prostředím (na to vše lze formulovat námitky), jde především o to, že potřeba je tam, kde je aktivita, a není tam, kde aktivity není. Teprve tam, kde má dojít k uskutečnění nějaké akce, nějakého „programu chování“ organismu, tam se klade problém potřeby, resp. tam vzniká potřeba. To, co prostě je, co se prostě děje, co prostě probíhá, co tedy není napjato, vypjato k nějaké činnosti, to nemá potřeb.

42.

A jak je to s oním přizpůsobováním? Čtenář jistě dobře vidí souvislost se Zemanovým důrazem na shodu subjektu s realitou. A tu se dostáváme k neobyčejně závažné otázce, která by si ovšem žádala zvláštního pojednání a kterou tu nemůžeme leč naznačit. Je to otázka pravdy. Jdeme však postupně. Organismus se liší od prostředí, v němž žije, již tím, že to je organismus, tedy něco vyššího než okolní neživá hmota (uvažujme zjednodušeně – zásadně je možné, aby tak situace vypadala, např. v kulturách mikroorganismů na připravených sterilních půdách). Můžeme tu mluvit o nějaké tendenci ke shodě? K přizpůsobování ve smyslu připodobňování? Takové připodobňování ve smyslu mimikry je vysokou úrovní funkčnosti. I v tom případě je však vypočteno na zdání podobnosti, ne na skutečné připodobnění. Je to pokus oklamat jiné subjekty, ne se vzdát své zvláštnosti – naopak: mimikry slouží k tomu, aby se organismus uchoval, aby si podržel svou zvláštnost, odlišnost od okolní skutečnosti, jenom ji chce skrýt. Ovšem jiná věc je, že organismus musí vykazovat určitou příbuznost, určitou svázanost s okolím. Ale opět tomu není tak, že by tato svázanost byla jeho cílem, nýbrž je východiskem, předpokladem, je dána postavením organismu v daném prostředí. Jestli však je někde aktivita, pak tam, kde organismus tuto svázanost překračuje, kde podobnost ruší a kde se začíná odlišovat. To je také místo odstupu, který je začátkem akce a principem aktivity, činnosti organismu i subjektu vůbec.